

- Merter, Mustafa (2007). *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Schultz, Duane P.-Schultz, Sydney E. (2001). *Modern Psikoloji Tarihi* (Çev. Y. Aslay), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Seligman, Martin E. P. (2007). *Gerçek Mutluluk: Kalıcı Doyum Potansiyelini Gerçekleştirmek İçin Yeni Olumlu Psikolojinin Kullanılması*. Ankara: HYB Yayıncılık.
- Şentürk, Habil (2010). *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Vergote, Antoine (1999). *Din, İnanç ve İnançsızlık* (Çev. V. Uysal), İstanbul: İFAV Yayınları.
- Wulff, David (2006). "Transpersonel (Benötesi Psikoloji)", (Çev. A. Mehmedoğlu-S. Uysal), *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30 (2006/1), ss. 243-254.
- Yapıcı, Asım (2007). *Ruh Sağlığı ve Din: Psikososyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi.

⑥ Psikologların Din Görüşleri

Kaynak:

Ali Köse ve Ali Ayten, *Din Psikolojisi*,
Timaş Yay, İstanbul 2012

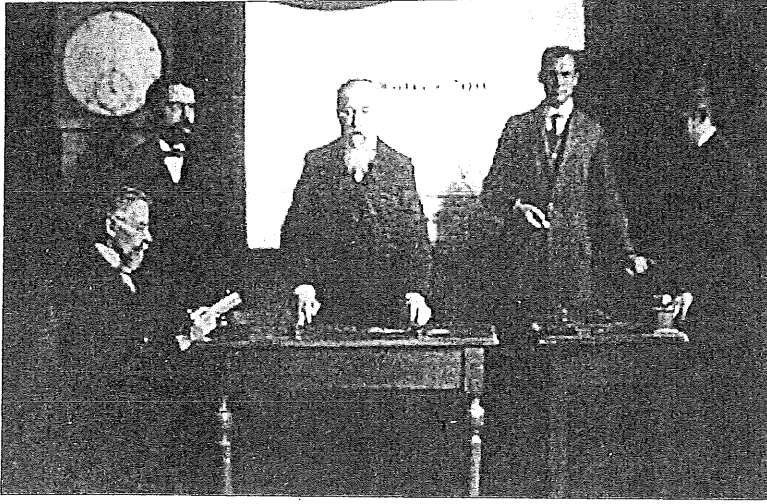
BİRİNCİ BÖLÜM PSİKOLOGLAR VE DİN GÖRÜŞLERİ

Giriş

Psikolojinin kuruluş döneminden itibaren psikologlar, din konusuna ilgi göstermişler ve bireyin dini hayatına dair araştırmalarda bulunmuşlardır. Örneğin William James, bir taraftan *Psikolojinin İlkeleri*'ni yazarken diğer taraftan bireysel dini tecrübeyi ele aldığı ve dini olguyu bilimsel metotların konusu olarak incelediği kitabı *Dini Tecrübenin Çeşitliliği*'ni kaleme almıştır. 1879 yılında kurduğu psikoloji laboratuvarıyla psikolojinin kurucusu olma ünvanını edinen Wilhelm Wundt, *Milletler Psikolojisi*'nde din konusuna geniş yer ayırmıştır. Psikologlar, ilk dönemlerden itibaren din konusunu inceleme alanlarına dâhil etseler bile dine olan yaklaşımları çeşitlilik göstermiştir. Bu nedenle psikologların genelini dine olan yaklaşımları bağlamında bir çırpıda değerlendirmek oldukça zordur. Onların dine ve dini hayata olan yaklaşımları zamana zaman indirgemeci, determinist veya umursamaz şeklinde iken, özellikle 1960'lardan sonra dinin bireyin potansiyellerinin ortaya çıkmasını destekleyici, hayatına anlam kazandırıcı ve bireyleri olgunlaştırıcı yönlerini ele alan fonksiyonalist yaklaşımlar olmuştur.

Sigmund Freud, dinin çaresizlik anlarındaki teselli edici yönlerine vurguda bulunmakla birlikte dini nevroz ve yanılsama olarak değerlendirerek kurtulunması gereken bir hastalık olarak görmüş ve bilimin bireyleri bu hastalıktan kurtaracağını öne sürmüştür.

Carl Gustav Jung, dinin ve Tanrı inancının kolektif bilinçdışının ve arketiplerin bir ürünü olduğunu, bireyin dini kabul konusunda

Wilhelm Wundt 1879'da Leipzig'de (Almanya) ilk psikoloji laboratuvarını kurmuştur.

iradesiz olduğunu vurgulamıştır. Bunun aksini savunan Erich Fromm, Abraham Maslow ve Gordon Allport gibi hümanist psikologlar ise insanın irade sahibi ve kendi potansiyellerini gerçekleştirme arzusunda olan bir varlık olduğunu, hümanist ve mistik dinlerin bireyin kendini geliştirmesi açısından büyük önem taşıdığını vurgulamışlardır. Anlam merkezli logoterapi ekolünü kuran Viktor Frankl ise bireyin anlam arayışına cevap veren en güçlü kaynak olarak dine değer vermiştir. Son

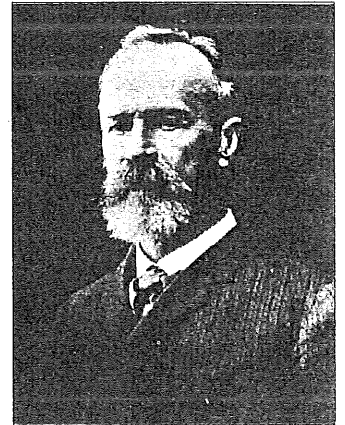
Freud'un 1909'da Clark Üniversitesi'nde verdiği konferanstan sonra ilk dönem psikologları bir arada.

dönemde psikologlar dine olan bakış açılarını biraz daha olumlandırarak dinin teselli edici, kontrol sağlayıcı, anlam kazandırıcı yönünün ötesinde bireyin hayatını dönüştürücü ve olgunlaştırıcı özelliği üzerinde de durmuştur. Özetle psikologlar dine olan yaklaşımlarında oldukça farklı bir tablo sergilemişlerdir.

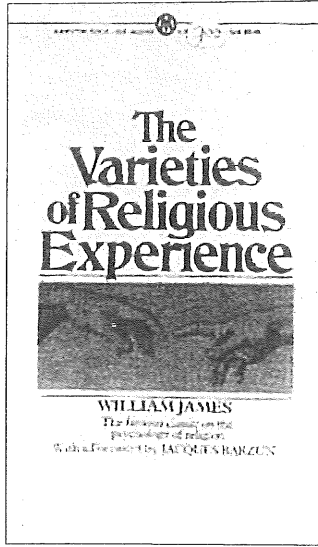
William James (1842-1910)

William James, Amerikan psikolojisinin öncülerinden ve aynı zamanda din psikolojisinin kurucularından birisi olarak kabul edilir. James, *Psikolojinin İlkeleri* isimli kitabıyla ve Amerika'da psikoloji alanında yaptığı diğer çalışmalarla psikolojinin ahlak ve zihin felsefesinden ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Faydacı (pragmatik) bir felsefe anlayışı ortaya koymuştur. Felsefedeki bu yaklaşımı psikolojiye de taşıyan James, psikolojide işlevselciliği savunmuştur. Bu görüşe göre gerçeğin temellendirilmesindeki ana unsur fayda ilkesidir. Bir şey faydalıysa iyidir ve doğrudur. Ona göre psikolojide amaç, algılama, düşünme, duygulanma ve irade gibi içsel eylemlerin bireyin hayatında karşılaştığı zorlukları ve problemleri çözmede ne tür bir katkısının olacağını açıklamaktır. Çalışmalarını yaparken farklı metotlar izleyen James, bazen eylem ve bireysel tecrübelerin üzerinde yoğunlaşarak varoluşsal metodu, bazen olguları tanımlayarak betimsel metodu kullanmıştır. Ayrıca ilk çalışmalarında bazı eksikliklerini kabul etmekle birlikte iç gözlem tekniğini de kullanmıştır.

James'a göre insanın değerlendirmeleri birbirinden bağımsız iki şekilde olabilir. Birincisi, varoluşsal (existential) değerlendirmedir. Olayın şekline ve onun orijin ve tarihine yönelir. Tasvir ve tasnif yöntemleriyle başlar ve fenomenin gerçekleşmesini sağlayan etkenlerin analizi ile devam eder. İkincisi ise manevi (spiritual) değerlendirmedir. Bir şeyin değerine, yani anlamı ve önemine yönelir. James, genelde çalışmalarında bu tür değerlendirmeye yer verir. Ona göre bir fenomenin orijinini veya şartlarını bilmek onun değerini belirlemede yeterli temeli oluşturmaz.

William James

James, 1902’de din psikolojisinin en önemli klasiği sayılan *Dini Tecrübenin Çeşitliliği* (*The Varieties of Religious Experience*) adlı kitabını yazmıştır. Daha kitabının başında insan zihni ve şuurunun fizyolojiye, kimyaya veya anatomiye indirgenemeyeceğini belirterek, tıbbî materyalizme karşı çıkmıştır. Dinî fenomenin psikofizyoloji ile ilişkilendirilmesinin dinî tecrübeyi geçersiz hale getireceğini belirtmiştir. Söz konusu esrinde, dinî inancı tecrübî delillerle doğrulama üzerine yoğunlaşmıştır. Ona göre dinî duyguların varlığı Allah’ın varlığına bir delil teşkil eder.

Din başka hiçbir tabii yapımızın yerini dolduramayacağı, hayatımızın temel bir organıdır.

James, bireyin yaşadığı bireysel dini tecrübeden ve dini duygudan hareketle din, dini hayat ve Tanrı konusundaki görüşlerini ortaya koymuştur. Fakat o, Freud ve Jung gibi psikologlardan farklı olarak dinin kökeninden çok meyvesiyle, yani bireyin yaşantısına yaptığı katkılarla ilgilenmiştir. Ona göre inançlar doğru oldukları için işe yaramazlar, işe yaradıkları için doğrudurlar. Bir insan için Allah’a inanç işe yarıyorsa, mutluluğu sağlamada, bireysel düzenlemelerde ve psikolojik sağlığı elde etmede pratik faydalar sağlıyorsa, o zaman bu insan için Allah’ın varlığı pragmatik bir gerçekliktir. Dinin doğruluğunu, doğru-yanlış bakış açısıyla değerlendirmeden önce onun hayattaki yararları açısından değerlendirmek gerekir. Mesela bir kişi kaplıcanın romatizmaya iyi geleceğine inanıyorsa, bu o kişi için bir gerçekliktir. Ama bunun yanında James, bu inançların veya gerçekliklerin kesin olmadığını ve başkalarına empoze edilmemesi gerektiğini savunur.

James, bireysel dinî tecrübenin köklerinin insanın mistik yapısında var olduğunu savunmuştur. Kendisi ailesinin de etkisiyle kilise ile resmi bir bağa sahip olmamıştır. Kiliseye nadiren gitmiş, kilise ibadetini dindarlığın gösterildiği, sıradan bir katılım olarak görmüştür. Hatta bir anketi doldururken “ibadet edemiyorum,

ibadette kendimi suni hissediyorum” ifadelerini kullanmıştır. Fakat kitabında ibadetin dinin temeli olduğunu yazmaktan da geri kalmamıştır. İncil onun için bir otorite kaynağı değildi. İncil’i ilahî olmaktan ziyade insanî olarak görmüştür. Ona göre fikirler, semboller ve diğer öğretiler ikinci dereceden öneme sahiptirler. Bunlar yardımcı süslemelerdir, ama dinî hayatın devamı için de vazgeçilmez unsurlardır.

James, din konusunda yapılan bilimsel çalışmalara şüpheyle bakılan bir dönemde, yaptığı çalışmalarla psikolojik yöntemle olan güvensizliği yenmeye çalışmıştır. Onun bu pozitif yaklaşımı, dini çalışmalara olan ilgiyi artırmıştır. Ayrıca James, din ve ruh sağlığı üzerine yaptığı incelemelerle din psikolojisine klinik bir yön de kazandırmıştır. Din üzerine yaptığı çalışmalarda eylemlerin dışsal görünümünün ötesine geçerek, onların bireysel önemi üzerinde durması ise onun en önemli mirası olmuştur.

Gerek psikoloji gerekse din psikolojisi alanında yaptığı çalışmalarda birbirinden farklı birçok metot kullanan James, zamanla psikolojideki gelişmelere paralel olarak yaklaşımını, kullandığı metot ve teknikleri de değiştirmiştir. İnsanı, amaçlarını gerçekleştirebilecek irade ve güce sahip bir varlık olarak gören James, aynı zamanda insanda sağduyunun önüne geçebilen irrasyonel güçlerin de bulunduğunu ve bunların insanların davranışlarında etkili olabildiğini kabul etmiş ve bu görüşüyle kısmi bir hümanist yaklaşım sergilemiştir.

Dini, bireysel ve kurumsal olmak üzere temelde ikiye ayıran ve bireysel din üzerine yoğunlaşan James, din konusundaki çalışmalarını ve görüşlerini bireysel din doğrultusunda ortaya koymuştur. Dinin ve Tanrı’nın gerçekliğinden çok, insan hayatına sağladıkları fayda üzerinde yoğunlaşmıştır. İnsan hayatına başka hiçbir yerde bulamayacağı kadar önemli katkıları olduğunu düşündüğü din ve Tanrı inancının geleceği konusunda ise olumlu bir tavra sahip olmuştur.

Özetle James, hem insan görüşü ve metodolojisi hem de din ve Tanrı görüşüyle çoğulcu bir yaklaşım sergilemiştir. Psikoloji ve din psikolojisinde tek bir çizgide ilerlemediği için söz konusu alanlarda birçok katkısı olmakla birlikte, kendine özgü bir ekol oluşturamamıştır.

Sigmund Freud (1856–1939)

Sigmund Freud, psikanalizin kurucusu ve bilinçdışının kâşifidir. İnsan davranışlarının mutlak anlamda bir sebebinin olduğunu ve bu sebeplerin de bilinç alanında değil, insanların unuttukları, bastırdıkları bilinç dışı alanda aranması gerektiğini savunmuştur. Başlangıçta hasta davranışlarının sebebini bularak tedavi etmek üzere geliştirdiği “psikanaliz” yöntemini zamanla daha da geliştirerek bir kişilik teorisi haline getirmiştir. Freud bu teorisiyle sadece psikoloji alanında etkili olmakla kalmamış sosyoloji, tarih, edebiyat ve sinema gibi pek çok alanda ortaya konan görüşleri yönlendirmiştir.

İnsanın geçmişine bağlı bir varlık olduğunu savunan Freud, bugünkü davranışlarının sebeplerinin geçmişte yani bilinçdışında bulunduğunu ve bunlara ulaşmanın yolunun da serbest çağrışım ve rüya yorumları olduğunu savunmuştur. Ona göre insan özgür bir varlık değil, aksine bilinçdışı süreçler tarafından yönlendirilen bir varlıktır. İnsanda ölüm ve yaşam olmak üzere iki temel içgüdü

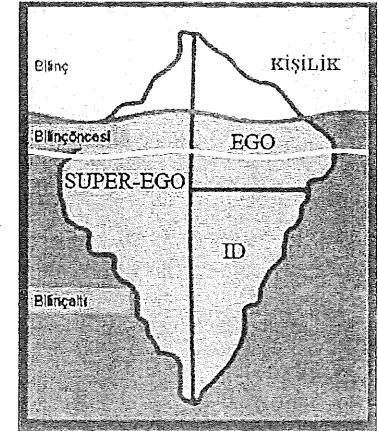
Sigmund Freud

yer almaktadır. İnsanın bütün yapıp ettikleri bu güdülerin tezahürüdür. Ölüm içgüdüsü, kişinin doğuştan sahip olduğu kendine ve başkalarına yönelik yok etme duygusudur. Yaşam içgüdüsü ise insanın hayata tutunmasını ve yaşamını devam ettirmesini sağlar. Yaşam ve ölüm içgüdülerini ve bunların türevleri birbirlerini ateşler, etkisiz bırakır veya birbirlerine alternatif teşkil ederler. İnsan davranışlarını belirleyen bu içgüdüler arasında sürekli dinamik denge vardır.

Freud, insanın doğası hakkında olumsuz diyebileceğimiz bir görüşe sahiptir. İnsan, saldırgan ve cinsel dürtüleri kontrol altına alınması gereken olumsuz ve yıkıcı niteliklere sahip bir varlıktır. Toplumsal bir ortamda yaşamaya mecbur kaldığından toplumsal baskılara maruz kalmaktadır. Bu durum, insanın cinsel ve saldırganlık enerjilerini rahatça boşaltmasını engellemekte, dolayısıyla psikolojik sorunlar yaşamasına sebep olmaktadır. Kısacası insan, sağlığını kaybederek medeniyete ulaşmaktadır.

Freud, zihni, “bilinç”, “bilinç öncesi” ve “bilinçdışı” şeklinde üçe ayırmıştır. Bilinç, zihnin dış dünyadan ve içten gelen algıları fark edebilen bölgesi iken; bilinç öncesi, zihnin ancak dikkatle algılanabilen kısmıdır. Bilinçdışı ise, zihnin bilinç düzeyine ulaşamayan, egonun etkinliğinin kırılmasıyla bilinç düzeyine ulaşabilen alandır.

Freud’a göre kişilik birbiriyle etkileşim halinde bulunan “İd”, “Ego” ve “Süper-Ego” olmak üzere üç unsurdan oluşur. İd, kişiliği oluşturan doğal yapıdır; dürtüsel, irrasyonel ve asosyaldir; her zaman zevk peşindedir. Gerçeklik ilkesinin hâkim olduğu ego, id’in ihtiyaçlarının karşılanması için ortamın uygun olup olmadığına karar verir veya uygun ortam arar. Kişilikte ideal olana ve sosyal standartlara öncelik veren süper-ego ise, ahlak gözcüsü gibi davranır ve hazdan çok, ideal olanı arar.

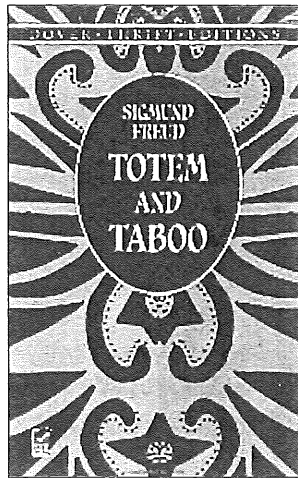

Freud’a göre insan, beş aşamalı bir psiko-seksüel gelişim evresinden geçer: 1. “Oral” dönemde (0-1.5 yaş) bebeğin dış dünyayı algılaması ve ihtiyaçlarını gidermesi ağız yoluyla olur. 2. “Anal” dönemde (1.5-3 yaş) tuvalet eğitimi kazanılır, bu dönem kişinin ileride sahip olacağı kişilik yapısında (düzenli ya da dağınık) etkili olur ve ihtiyaçları giderilen bebek dış dünyaya karşı güven duygusu geliştirir. 3. “Fallik” dönemde (3-5 yaş): karşı cinsten ebeveyn

dönük bilinçdışı ilgi artar. "Oedipus" (erkek çocuğun anneye ilgi duyup annesini babasından kıskanması) ve "Elektra" (kız çocuğun babaya ilgi duyup babasını annesinden kıskanması) kompleksleri bu dönemde oluşur. 4. "Gizil" dönemde (5-11, 13 yaş) cinsel dürtüler durgundur, çocuk kendi cinsiyetine ait toplumsal rolleri pekiştirir. Bu evrede çocuklar, aynı cins ebeveynle özdeşim kurarak oedipus ve elektra komplekslerini yenerler. 5. "Genital" dönem, ergenliğin ilk dönemleriyle (11-13 yaş) başlar ve ilk yetişkinlik dönemine kadar sürer. Birey bu dönemde, aileye bağımlılıktan koparak, çevreyle ve karşı cinsle olgun ilişkiler geliştirmeyi öğrenir.

Freud ilk olarak, *Saplantılı Davranışlar ve Dini Ritüeller* başlıklı makalesinde, "obsesif davranışlar" ile "ritüeller" arasındaki yüzeysel benzerliklerden hareketle, dinin nevroz olduğunu iddia eder. Ona göre din, güdülerin bastırılmasından kaynaklanan hastalıklı bir haldir ve bireyler bu halden kurtulmalıdır. Freud indirgemeci bir yaklaşımla nevroz gibi hastalıkların temelinde dinin olduğunu iddia etmiştir.

Freud, *Totem ve Tabu* isimli kitabında dinin ilkel kaynakları üzerinde durmuştur. Ona göre, her şeye (güce, mallara ve kadınlara) sahip babanın (klanın başındaki otorite sahibi baba) hâkimiyeti altında yaşayan ilkel kabilelerde oğullar birleşerek hem nefret

ettikleri hem de ideal olarak gördükleri babayı öldürürler. Fakat sonra pişmanlık duyarlar ve aynı akıbete uğramamak için, bu eylemin tekrar işlenmemesi ve aynı klandan kadınlarla evlenmemesi doğrultusunda katı kurallar koyarlar. Klanlar halinde yaşayan ilkeller daha sonra kendisinden korkulan güçlü bir hayvanı "totem" olarak belirleyerek babanın yerine ikame ederler. Zamanla totem, korkulan, nefret edilen ve kıskanılan ilk babanın yerinde olmaktan çıkarak Tanrı'nın prototipi haline gelir.

Hiz. Adem'in Tanrı'nın emrine uymamak suretiyle işlediği ilk günahı (Tekvin, 3) yola çıkarak Hristiyanlık'ta insanoğlunun günah işlemeye doğuştan meyilli olduğuna, bu yolla günahın tüm insanlara geçtiğine inanılır. İnsan bu durumdan ancak Mesih İsa'nın lütfu ile kurtulabilir. Zaten Hiz. İsa da insanları bu günahı kurtarmak için kendisini çarmıhta feda etmiştir.

Freud'a göre baba yerine ikame edilen "toteme tapınma" ve "anma törenleri" düzenleme gibi kuralları bulunan totemizm insanlığın ilk dinidir.

Freud, ayrıca *Totem ve Tabu*'da ilkel kabilelerdeki totem kurumu ile Hristiyanlık arasında bazı paralellikler olduğunu zikretmektedir:

İlkel babayı öldüren oğulların işlediği bu suçtan dolayı sonraki nesillerin suçluluk psikolojisine düşmeleri Hristiyanlığın "asli günah" inancını hatırlatır.

Totem yemeğiyle temsil edilen semboller Hristiyanlığın evharistiya ayinindeki sembollerle benzer. Din kendi kökenini yenilemiş, bastırılan şeyler tekrarlanarak ortaya çıkmıştır. Evharistiya ayini totem yiyeceğini, yani babanın oğullar tarafından öldürülüşünü ve bunun karşılığında Hiz. İsa'nın ölümünü tekrarlar.

Tesliste baba ve oğul unsuruna yer verilmiştir.

İlkel babaya karşı işlenen suçun sebebi olan cinsel dürtüyü kitleme, ruhban sınıfının oluşumuyla tekrar canlanmıştır.

Bir Yanılsamanın Geleceği isimli eserinde, Freud dinin yanılsama olduğunu iddia eder. Ona göre insanın doğal felaketler karşısında çaresiz kalması, onda çocukluk çağlarında aciz kaldığı zaman kendisine yardım eden güçlü bir baba imajının devamı niteliğinde bir Tanrı arzusunu oluşturmuştur. Bu yüzden din, çocuklukta çaresizlik duygusunu gideren güçlü bir baba imgesinin yetişkinlikte bir yanılsama olarak devam ettirilmesinden ibarettir. Ona göre, din gibi bir güce tutunmak hayatın tehlikelerine karşı insanın korku-

*Evharistiya (ekmek-
şarap) âyini, Hz.
İsa'nın havârileriyle
yediği son akşam
yemeğini sembolize
eder. Bu yemekte, Hz.
İsa havârilere önce
ekmek parçaları vererek
"Alın yiyin, bu benim
bedenimdir" demiş,
ardından onlara bir kâse
uzatarak "Bundan için,
çünkü bu benim kanım;
günahların bağışlanması
için birçokları uğrunda
dökülen ahdin kanıdır..."
demişti. İşte bu
olayla temellendirilen
evharistiya âyinine
katılanlar Hz. İsa ile
aralarında bir birliktelik
oluştduğuna inanırlar.*

larını dindirmektedir. İnsanın çaresizliği bitmediği için insan Tanrılara hala ihtiyaç duymaktadır. Ancak bu yanılsamadan bilim vasıtasıyla kurtulacaktır.

Freud, *Musa ve Tektanrıcılık* kitabında ise toplumların ihtiyaç ve sıkıntıları nedeniyle mitsel kişilikler ürettiklerini savunur. Bu tezden hareketle, aslında (Hz.) Musa'nın tarihi değil efsanevi bir kişilik olduğunu ileri sürer. Kitabında yer yer eğer Musa yaşadıysa . . ." şeklinde ifadeler kullanır.

Özetle, din konusunda genel olarak indirgemeci yaklaşım sergileyen Freud, birbirinden farklı değerlendirmeler yapmakta; dini bazen obsesyon; bazen bebeklik arzularının tatmini; bazen de bir yanılsama olarak değerlendirmiş ve bilimin insanları bunlardan kurtaracağını savunmuştur. Freud, psikolojiyi din olgusuna, özellikle Hristiyanlık ve Yahudiliğe karşı kullanmıştır.

Alfred Adler (1870-1937)

Alfred Adler, başlangıçta Freud'un görüşlerini savunmuş ve Freud'un kurduğu Viyana Psikanaliz Derneği'ne başkanlık etmiştir. Ancak bir müddet sonra bu gruptan ayrılarak kendi sistemini kurmuş ve buna *Bireysel Psikoloji* adını vermiş ve aynı isimle bir kitap yazmıştır. Adler, insan davranışlarında geçmiş kadar geleceğin, hataları kadar hedeflerin ve motivasyonların önemli olduğunu savunmuştur. Adler, bilişsel psikoloji, çocuk terapisi ve eğitim psikolojisi gibi alanlarda önemli çalışmalar yapmış ve kendinden sonraki pek çok psikologu (Carl Rogers, Viktor Frankl, Rollo May vb.) etkilemiştir.

Adler'e göre birey, geçmişte yaşadıklarından çok gelecekte ne olmak istediğine dair beklentilerden etkilenir. Freud'a göre insan-
noğlu çaresizlik tecrübeleri yaşadığı veya haksızlığa uğradığı için
ölümden sonra kendisine adil davranılacağına veya öteki dünyada
mükâfat verileceğine inanırken; Adler'e göre gelecekte gerçekleş-
ecek bir hesap gününe inanan insan bugünden davranışlarını
ve tutumlarını geleceğe göre düzenler. Freud, kişiliği parçalara
ayırarak incelerken Adler, kişiliği bütün olarak ele almıştır.

Freud, bilinçdışı etkenler üzerinde dururken Adler bilince önem
vermiştir. Adler'e göre insan kendi motivasyonlarının farkında olan
bilinçli bir varlıktır. Freud gibi Adler de çocukluk döneminin önemli
olduğuna işaret etmiştir. Ancak ona göre davranış, biyolojik güçlerden çok sosyal
güçler tarafından belirlenmektedir. Çünkü insan doğuştan sosyal bir varlıktır.
Başkalarıyla iletişim kurar, yardımlaşır ve sosyal faaliyetlerde bulunur. Sosyal
refahı bencil faaliyetlerin üzerinde tutar. Ona göre kişiliği anlama-
nın yolu da bireyin sosyal ilişkilerini ve başkalarına karşı tutum ve davranışlarını incelemek-
ten geçer.

Alfred Adler

Carl Gustav Jung (1875–1961)

Analitik psikoloji, kelime anlamı düşünüldüğünde, "ruhsal olguları bileşenlerine indirgeyerek incelemeyi hedefleyen yaklaşımlara verilen ortak isim" olarak tanımlanır. Fakat Jung'un analitik psikolojisi "analitik" kelimesine bakılarak yanlış değerlendirilmemelidir.

Çünkü onun analitik psikolojisi, psişenin elementlere ayrılmasını reddederek onun bir bütün halinde ele alınmasını öngörür. Analitik psikolojide kişiler arası ilişkilerden ziyade, kişiliğin bilinç ile bilinçdışı çemberi içerisinde büyüyüp gelişmesi esastır.

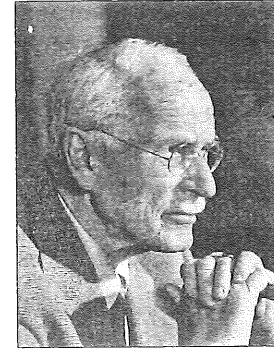
Freud'un psikanalizinde kişinin başkasıyla olgun bir ilişki kurması amaçlanırken Analitik psikolojide bireyin kendi zihni içerisinde bütünleştirilerek dengesinin sağlanması amaçlanır.

-Selçuk Budak, Psikoloji Sözlüğü-

Jung, başlangıçta psikanalize ilgi duymuş ve Freud'un desteğiyle Psikanaliz Derneği'nin başkanlığını yapmıştır. Ancak bir müddet sonra Freud ile olan fikir ayrılıklarından dolayı dernekten ayrılmıştır. Freud-Jung ayrılığının temelini "libido" kavramına verdikleri anlam oluşturmuştur. Freud libidoyu "cinsel enerji" olarak değerlendirip insan davranışlarını bu cinsel enerjiye indirgerken, Jung daha geniş bir anlayışla libidoyu "ruhsal enerji" olarak tanımlamıştır. Ayrıca rüyaları bilinçdışına giden "kral yolu" olarak gören Freud'un aksine Jung, kompleksleri bilinçdışına giden "kral yolu" olarak değerlendirmiştir. Jung, kendi görüşlerini *Analitik Psikoloji* olarak isimlendirmiştir.

Jung, çalışmalarında olayları olduğu gibi tanımlayan deskriptif (tasviri) yöntemi kullanmıştır. Soyut teoriler yerine, kendi gözlemleri çerçevesinde yorumlar yapmıştır. Bütün çalışmalarında gözleme dayalı ve fenomenolojik bir yaklaşımı benimseyen Jung, dini incelerken de bu tutumunu sürdürmüştür. Dindar insanın yaşadıklarını gözlemlemekle ye-

- DİN PSİKOLOJİSİ -

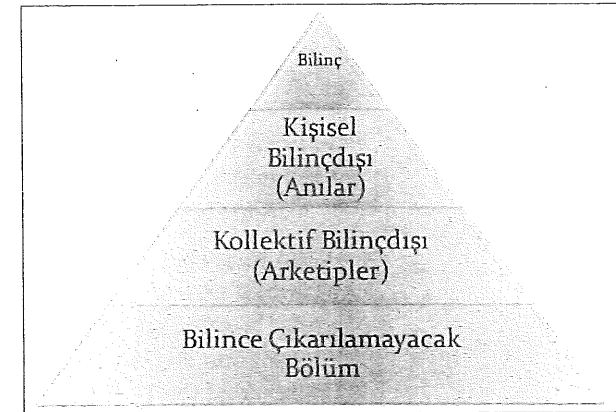
Carl Gustav Jung

tinerek, metafizik alan ve din konusundaki felsefi yorumlarla ilgilenmemiştir. Dinsel inançların doğruluğunun "psikolojik" olduğunu, dolayısıyla inançları doğruluk ya da yanlışlık açısından değil, işlevleri açısından değerlendirmek gerektiğini savunmuştur.

Jung, *Psikoloji ve Din, Eyüp'e Cevap ve Ruhunu Arayan Modern İnsan* isimli kitaplarında din ve Tanrı konusundaki görüşlerine yer vermiştir. Görüşlerini ortaya koyarken her ne kadar doğrudan

tecrübeleri dikkate alsa da farklı dinlerin literatürlerine ait (mit, mistisizm, Kutsal Kitaplar vb.) unsurlara da değerlendirmelerinde yer vermiştir. Din konusundaki görüşlerini ortaya koyarken daha tutarlı bir kavramsal çerçeve oluşturmak için, Doğu ve Batı dinlerinde geçen kavramlardan yararlanmıştır. Freud'dan farklı olarak, dine karşı iyimser bir yaklaşım benimsemiştir. Tanrı konusundaki görüşünü "Bütün insanların, hayvanların, bitkilerin ve bütün kristallerin en içte taşıdıkları öz, Tanrıdır" sözüyle ifade etmiştir.

Psikolojide "içe dönük", "dışa dönük" kişilik tipi sınıflamasını ilk yapan Jung'dur.

Carl Jung'a göre bilinç dışı ikiye ayrılır. Bireysel Bilinçdışı ve Kollektif Bilinçdışı

Jung, “arketip”leri kişinin bireysel hayatında sonradan elde edemediği, ruhsal yapısında kalıtsal olarak var olan bilinçdışı ruhsal içerikler ve her insanda var olan ruhsal organlar olarak tanımlar. Arketipler, tüm insanlığa has ortak davranış özelliklerini başlatma, kontrol etme ve yönlendirme kapasitesine sahip doğal nöropsişik merkezlerdir. Jung’a göre, bütün dinler arketipsel imgelerle doludur ve onlar aracılığıyla kendilerini ifade ederler. Ritüellerin amacı ise insanların insanüstü âlem ile anlamlı ilişki kurmalarını sağlamaktır.

Jung, bilinçdışını ikiye ayırmıştır. Birincisi, kişinin unuttuğu ve bastırdığı fakat hatırlanabilen bireysel yaşantılarını kapsayan “kişisel bilinçdışı”dır. İkincisi ise, insan zihninin derinliklerinde ar-

ketiplerin ve mitolojik karakterli içeriklerden oluşan “kolektif bilinçdışı”dır. Davranışları yönlendirmede etkin olan kolektif bilinçdışı, din olgusunun kaynaklandığı yerdir. Dinin temel süreçleri, kolektif bilinçdışında oluşur ve bunlar psikik anlamda gerçek olgulardır. Bireysel dinin özel biçimleri, tüm insanlığın din biçimlerinde olduğu gibi, kolektif bilinçdışındaki dünyevi dışavurumlardır. Gerek ilkel gerekse modern dini dogmalar, ritüeller ve mitler; çocukluk arzuları gibi bireysel ihtiyaçlardan kaynaklanmayıp bireyselliğin üstünde bir gerçekliğe sahiptir.

Jung’a göre din, temel yapıları kolektif bilinçdışında oluşan bir olgu olduğu gibi aynı zamanda insanlığın kolektif bilinçdışında tarihin başlangıcından itibaren biriktirdiği en yüksek değerlere, birikimlere

“Nevroz aynı zamanda müspet bir şeydir. Bu gerçeği ancak materyalist bir hayat felsefesinin cenderesine sıkışan, ruhsuz bir rasyonalizm görmezlikten gelebilir... Nevrozu sanki çürük bir diş gibi rasyonalist bir şekilde söküp çıkarmak, tıpkı bir düşünürün vardığı sonuçlar üzerindeki şüphelerini ya da ahlâklî davranışlara iten dürtülerini, yahut da cesur bir adamın korku duygusunu kaybetmesi gibidir... Nevrotik kimse için nevrozu kaybetmek, hayatının hedefini kaybetmektir ki, böyle olunca da hayatın bir anlamı kalmaz.”

Carl Gustav Jung

“Bütün insanların, hayvanların, bitkilerin ve bütün kristallerin en içte taşıdıkları öz, Tanrıdır”

Carl Gustav Jung

açılan bir kapıdır. Tanrı da kolektif bilinçdışına ait bir içerik taşır. Kolektif bilinçdışındaki Tanrı imgesi, kendini birtakım sembollerle (teslis, mandala vb.) bilinç alanına ulaştırır, bilinç alanını kontrol altına alır ve insanı etkileyerek kendisini kabul ettirir.

Kişiliğin dengeye ve bütünlüğe yönelik gelişimini ifade eden “bireyleşme” süreci, insanoğlunun potansiyel olarak taşıdığı, hayatına anlam katan ve onu olgun bir hayatla bütünleştiren bir süreçtir. Hayatı iki döneme ayıran Jung, ilk dönemi (35-40 yaşlarına kadar olan dönem) güneşin ufuktan doğup en yüksek noktaya tırmandığı öğle öncesine; ikinci dönemini ise güneşin tepe noktadan batışına kadar olan öğleden sonraya benzetir. Her dönemde bireyi farklı ödevler beklemektedir. Hayatın birinci döneminde dış dünyaya açılan birey, çevresiyle ilişkilerini düzenler ve bir canlı olarak hayatta kalabilmek için gerek duyduğu ihtiyaçlarını temin eder. Birey hayatının ikinci döneminde ise ilgisini kendine, iç dünyasına yöneltir ve bir bütünlük hissine ulaşır. Bu, bireyin aynı zamanda kendi özünü fark ettiği, tüm potansiyellerini en üst düzeyde kullandığı bir süreçtir. Ayrıca birey bu süreçte bütün insanlığa ait olan ve onları birleştiren kolektif bilinçdışının farkına vararak yeni bir bilinçliliğe sahip olur. Bireyleşme, süreç olarak dini bir serüven olduğu gibi sonuç itibarıyla da dini bir içerik taşır. Çünkü bu süreç sonunda kişi sadece kendi özüne kavuşmakla kalmaz, kendisini toplumla bütünleştiren erdemli ve olgun kişiliğe de sahip olur. Dinlerin öğütlediği ve ideal hedefler olarak belirlediği değerleri bu süreçte kazanır.

Jung da, Freud gibi dini fonksiyonel bir bakış açısıyla ele almıştır. Fakat Tanrı’yı yüceltilmiş bir baba imgesi olarak tanımlayan ve dini hastalıklı bir ruh halinin sonucu olarak gören Freud’un aksine, Tanrı’ya inanmayı ve dine bağlanmayı, insanı nevrozdan kurtaran önemli bir faktör olarak değerlendirmiştir.

Jung, insanları gerek motive etme gerekse sıkıntılı anlarında onlara destek olma bakımından dinlerin iyi bir psikoterapi sistemi

"Dinler ruhsal tedavi sistemleridir.

Hatta psikoterapi sistemlerinin en gelişmişidir."

"Otuz beş yaşımı geçen hastalarımın problemlerinin arkaplanında hayata dini bir bakış açısı bulamamak vardı."

Carl Gustav Jung

sunduğunu söylemektedir. Ona göre din, bireysel ve toplumsal sağlık açısından büyük önem arz eder; dinin yokluğu ruhsal rahatsızlıklara sebep olur. Çünkü din, insan hayatına anlam ve yön kazandırır. Modern zamanlarda insanın anlam arayışına cevap verir. Yabancılaşmasını engeller. İnsan toplumla bağı olmadan yaşayamadığı gibi dış faktörlerin yıkıcı etkisini azaltan metafizik bir prensibe inanmadan da varoluşu anlamlandıramaz; manevi ve ahlaki davranışları temellendiremez. Tanrıya bağlanmayan birey, dünyanın fiziksel ve ahlaki kışkırtıcılığına kendi gücü ile direnemez. Din, zor zamanlarda sığınılacak bir "güven kapısı"dır.

Jung'a göre insan sorumluluğunun anlam kazanması açısından da dinin önemli bir fonksiyonu vardır. Dinin yokluğunda bireyin Tanrıya karşı sorumluluğu geleneksel bir erdem olmaktan öteye gitmez. Bununla birlikte Jung, insanın gerçek manada sorumlu olabilmesi için gerekli olan iradeyi ve seçme hürriyetini insana tanımamaktadır. Çünkü ona göre insan, dini ve Tanrı'yı kabul konusunda irade sahibi değildir. Bilinçdışı tarafından sürüklenen insanın dini ve Tanrı'yı bulması kaçınılmazdır. Çünkü kolektif bilinçdışındaki Tanrı imgesi insana kendisini kabul ettirir. Tanrı'yı kabul bir anlamda insanın kaderidir.

Gordon Allport (1897-1967)

Allport, psikoloji tarihinde, kişilik psikolojisi alanında yaptığı çalışmalarıyla ve *Kişilik: Psikolojik Yorumlama* başlıklı kitabıyla tanınmıştır. Bu kitabında karakter (traits) kavramını tahlil ederek kişilik psikolojisine önemli bir katkıda bulunmuştur. James ve Fromm gibi hümanist bir yaklaşım benimseyen Allport, her bireyin özgün bir kişiliğe sahip olduğunu vurgulamıştır. Kişilik her bireyde farklı olduğu gibi hayatın değişik dönemlerinde (gençlikte, yetişkinlikte, yaşlılıkta vb.) aynı birey, farklı kişilik özelliklerine sahip olabilir. Allport, Freud'un "Kişiliğin temelinde bilinçaltı vardır" görüşüne karşı çıkarak, bazı durumlarda örneğin nevroitiklerin kişilik özelliklerinde bilinçaltının önemli olabileceğini ancak genel anlamda kişilikte bilinçaltından ziyade, bireysel karakterlerin daha önemli olduğunu savunmuştur.

Psikanalizin aksine rasyonelliğe ve bilinçliliğe vurguda bulunmuştur. Ona göre kişilik, karakter özellikleriyle belirir. Üç temel karakter bulunmaktadır: 1. Baş (kardinal) karakter: Bu karakter kişiye hükmeden, onu şekillendiren karakterdir. Mesela çok özverili bir kadın kendisini hayır işlerine adayabilir. Bir diğer kişi zengin olma saplantısı ile hareket edebilir. Bir diğeri de kendisini dinî faaliyetlere adayabilir. 2. Merkezî (central) karakter: Çoğu kimse, bir baş karakter oluşturamayabilir. Bu durumda birkaç merkezî karakter edinirler ki bu da onların kişiliğinin çekirdeğini oluşturur. Mesela dürüstlük, sosyal olma vb. 3. İkincil (secondary) karakter: Bu karakterler belirli durumlarda görülür. Kişiliği şekillendirmede pek etkili değildir. Spor yapmak, araba sürmekten hoşlanmak bu tür bir özellik olabilir. Allport'a göre bir insanın karakter kalıpları onun davranışlarına karar verir. Ona göre birbirinin aynı

Gordon Allport

Abraham Maslow (1908-1970)

Maslow hem hümanist psikolojinin hem de hayatının son dönemlerinde savunduğu benötesi (transpersonel) psikolojinin kurucusu sayılır. *Motivasyon ve Kişilik (Motivation and Personality)* adlı meşhur kitabında "İnsanı psikolojik olarak sağlıklı yapan nedir?" sorusu üzerinde durmuştur. Davranışçılık ve Psikanalize alternatif olarak hümanist psikolojiyi kuran ve geliştiren Maslow, psikolojiyi daha iyi bir seviyeye ulaştırmayı amaçlamıştır. Sağlıktan yola çıkarak rahatsızlığı tanımlamaya ve rahatsızlıkları tedavi etmeye çalışmıştır. Teorilerini, ruh hali iyi olan insanlar üzerinde gözlemler yaparak ortaya koymuştur.

Maslow, psikolojinin insanın olumlu yönünden çok negatif davranış ve düşünceleri üzerinde yoğunlaşmasını eleştirmiştir. Maslow olumlu insan tasavvurunu öncüleyen ve günümüzde oldukça önemli bir yaklaşım haline gelen "potitif psikoloji" yaklaşımının öncülerinden olmuştur. Psikolojiye yönelik en önemli tenkidi, bilim adamlarının çalışmalarından "değer"leri dışlamalarıdır. Çoğu psikolog bunu önyargılı olmama adına yapsalar da Maslow'a göre bu doğru bir yaklaşım değildir. Ona göre, değerleri olmayan bir bilim öldürmenin veya intiharın kötü olduğunu göstermek için kullanılamaz. Oysa bilim bunun için var olmalıdır.

İnsanın temelde iyi bir tabiata sahip olduğunu özellikle vurgulayan Maslow'a göre insanda sahip olduğu potansiyelleri en uygun şekilde geliştirme irade ve gücü vardır. Ona göre insanların yaşam hedefleri olarak görülebilecek birtakım ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlar kendi içinde bir hiyerarşi oluşturur. Alt düzeydeki bir ihtiyaç tatmin edildiğinde bir üst seviyedeki ihtiyaç devreye girer. Maslow'a göre bu ihtiyaçlar aşağıdan yukarıya doğru tek

Abraham Maslow Hümanist ve Transpersonel Psikoloji yaklaşımlarının kurucusu kabul edilmektedir.

tek tatmin edilmelidir. Aksi takdirde bir düzeyin ihmalı diğerine geçişi engeller. Maslow'un alt seviyede yer alan fizyolojik ihtiyaçlardan üst seviyelerdeki sevgi, ait olma ve kendini gerçekleştirmeye doğru yükselen *ihtiyaçlar hiyerarşisi pramidi* psikoloji dünyasında yaygın bir kabul görmüştür.

Fizyolojik ihtiyaçlar: Su, yiyecek, uyku, cinsel vb.

Güvenlik ihtiyacı: Korunma ve acıdan kaçınma.

Ait olma ve sevgi ihtiyacı: Diğer insanlarla duygusal ilişki kurma ve sevilme.

Saygı ihtiyacı: Kendine saygı duyma ve başkalarının saygısını kazanma. Bu ihtiyacın tatmin edilmemesi durumunda insan aşağılık duygusu yaşar ve üst seviyelere geçerek kendini gerçekleştiremez.

Kendini gerçekleştirme ihtiyacı (KG): Tüm alt seviyeleri geçen kişi artık amaçlarını gerçekleştirmeyi, tüm potansiyelini ortaya çıkarmayı düşünür. Bu istek kendini gerçekleştirmedi. Birey kendini gerçekleştirdiğinde tüm potansiyellerini kullanan, kendini ve başkalarını olduğu gibi kabul edebilen, benlik saygısı gelişmiş, takdir edebilme yeteneğine sahip, insanları anlayabilen, onlarla sağlıklı ilişkiler kurabilen, yaratıcı fikirlere sahip, özgürlüğüne düşkün, adalet, dürüstlük, karşılıksız sevgi gibi değerleri kazanmış bir fert haline gelir.

Maslow ihtiyaçlar hiyerarşisini içeren görüşlerine 1954'te yazdığı *Motivasyon ve Kişilik* adlı kitabında yer verir. Bu kitabında kendini gerçekleştirme kavramını sınırlı tutan Maslow, sadece üstün özellik gösteren (sanatkarlar gibi) kimselerin kendini gerçekleştirme seviyesine ulaşabileceğini savunmuş ve bunu da orta yaş ve üstü ile sınırlı tutmuştur. Fakat daha sonra yazdığı *İnsan Olmanın Psikolojisi (Toward a Psychology of Being)* isimli kitabında doruk deneyimler yaşayan (potansiyellerini en üst seviyede kullanan) kişilerin de kendini gerçekleştiren kimselerin özelliklerine

geçici olarak sahip olacağını söylemiştir. Maslow'un bu düşüncesine göre bir ev kadını da kendini gerçekleştirmiş birisi olabilir. Doruk deneyimler yaşayan herkes yaşı ne olursa olsun kendini gerçekleştirmiş insanların özelliklerini gösterebilir.

Maslow'a göre kendini gerçekleştiren insanlar, Tanrı'ya inansın ya da inanmasın, dindar insanlardır. Çünkü, kendini gerçekleştirmiş insanların benimsedikleri değerler dinlerin ideal olarak ortaya koydukları erdemlerdir. Maslow, kendini gerçekleştirenleri "Tanrı'nın yolunda yürüten insanlar" olarak tanımlar. Çünkü kendini gerçekleştiren insanlar, büyük dünya dinlerinin de üzerinde durdukları "içgüdüsel arzuları kontrol etme, başkalarını sevmek, varoluşun hikmetini arama ve vasıttan çok hedefe odaklanma" gibi idealleri amaçlamaktadırlar. Ona göre insanın en içteki doğası doğuştan getirilen iyi özellikler taşımaktadır.

Maslow, birey için plato ve doruk deneyim şeklinde iki farklı tecrübeden söz eder. Doruk deneyimler daha yoğun yaşanmasına rağmen daha çok duygusal ağırlıklı deneyimlerdir. Plato deneyimleri ise, daha çok bilişsel, isteğe bağlı ve sükûnet içerisinde yaşanan deneyimlerdir.

Maslow, Tanrı ve din konusundaki görüşlerini de insanın biyolojik yapısıyla ilintilendirerek ortaya koymaktadır. Ona göre din, insanın doğasında vardır ve doğa-üstü bir anlam taşımaz. Tanrı'nın da aşkın bir boyutu yoktur. Maslow, dinin bir grupta ve belirli ritüellerle sınırlandırılmasını onaylamadığı için kurumsal dine karşı çıkar ve bireysel bir dini savunur. Kuralcı ve mistik olmak üzere iki din çeşidinden bahseden Maslow, dindarları da "düzen insanı" ve "mistik insan" olarak ikiye ayırmaktadır. Ona göre gerçek dindar, mistik insandır.

Maslow'un kendini gerçekleştirme teorisi, her ne kadar insanın olumlu değerler ortaya koyabilen, sahip olduğu potansiyelleri gerçekleştirerek, kendisine ve etrafındakilere yararlı olabilecek kişisel bütünlüğünü sağlamış bir insan modeli olsa da bireyin kendi içinde başlayıp biten bir doğal süreçtir. Fakat Maslow hayatının son döneminde kendini gerçekleştirme teorisini de geliştirerek *kendini aşma* kavramını kullanmaya başlamıştır. İnsanın kendi doğasının çizdiği sınırların ötesinde bir oluşun da olabileceğine işaret etmiştir.

1968'de bir Protestan kilisesinde yaptığı konuşmasında metafizik alan inancının bireyin sağlığı için taşıdığı önemi şu sözleriyle dile getirmiştir:

Aşkınlık ve benötesi (transpersonel) alan olmaksızın, sağlığımızı kaybederiz; saldırgan, nihilist, umutsuz ve apatik (apatik) oluruz.

Maslow'a göre insan, kendini gerçekleştirmenin ötesine de ulaşabilir (self transcendence). Bu düzeyde insan, hayatın derin anlamını keşfeder. Kozmik bir bilince sahip olur. Kozmosla bütünleşir ve hayatı kutsallaştırır. Maslow bu görüşleriyle *insan-ötesi* (transpersonel) bir psikolojiyi gündeme getirir. Bu psikolojide vurgu, fertlerin ruhsal iyiliklerinedir ve değerleri içeren bir yaşantı çok önemlidir.

Maslow'un en güzel kavramsallaştırmalarından biri olan *varlık değerleri* (iyilik, doğruluk, adalet, sadelik, nüktedanlık vb.) de dini bir nitelik taşımaktadır. Bu değerleri en iyi şekilde yerine getiren birey ona göre dindardır; tıpkı kendini gerçekleştiren bir bireyin dindar olması gibi. Çünkü varlık değerlerini yerine getiren ve bu değerleri koruyan, kendini gerçekleştirmiş bir kimsenin sahip olduğu nitelikler, dinlerin belirlediği ideal hedeflerle uyumaktadır.

Özetle, Maslow, metodolojik açıdan dinamik bir teori ortaya koymuş ve kendi çalışmalarında da âdeta bir kendini gerçekleştirme süreci yaşamıştır. Kendisini sabit fikirlerle sınırlandırmamış, teorilerini sürekli olarak değişime açık tutmuştur. Zamanla kullandığı kavramları yeniden değerlendirerek, anlamlarını genişletmiş veya değiştirmiştir. Bilimin çizdiği sınırların dışına çıkarak insan-üstüne yönelmiş ve psikolojiye yeni bir pencere açmıştır. Her zaman savunduğu "psikolojiyi daha iyi bir seviyeye getirme" hedefi için çalışmış ve kendinden sonra bu alanda çalışacakların önünü aydınlatacak katkılar sağlamıştır. Kısacası, hem kendini gerçekleştirmiş hem psikolojiyi geliştirmiştir. *Alemlerin :)*

Erich Fromm (1900–1980)

Erich Fromm, yeni-Freudyenlerdendir. Her ne kadar Freud'un görüş ve tespitlerini takdir etse de, cinselliğe aşırı vurgu yapan "libido" teorisini yetersiz bulmuş ve onun görüşlerini zenginleştirmeyi amaçlamıştır. Ona göre insan, Freud'un iddia ettiği gibi sadece içgüdüsel ihtiyaçlarını doyumak için başkalarına ihtiyaç duyan bir varlık değil, tabiatı gereği toplumsaldır. Freud'daki içgüdüsel ihtiyaçların doyumundan ya da engellenmesinden kaynaklanan ve ikincil sonuçlar olarak görülen sevgi, nefret gibi duygular, Fromm için insan ilişkilerinin merkezini oluşturan temel ihtiyaçlar ve ruhsal olguları oluşturur. Ona göre bilinçdışı ve içsel dürtülerden ziyade sosyo-ekonomik etmenler, kişiliğin oluşumunda belirleyicidir.

Fromm'a göre insanın yapıp ettikleri, gözlenebilir davranışlarıyla sınırlanamaz, bütün bunların ötesinde ruhsal bir dünyası vardır. İnsanı anlamada vicdan, sevgi ve akıl gibi bütün özellikler dikkate alınmalı ve iç gözleme başvurulmalıdır. Ona göre insan, hayatı içgüdüleri tarafından şekillendirilen bir varlık olmadığı gibi (burada klasik psikanalizin insan görüşünü reddeder) tamamen çevrenin ve kültürel faktörlerin tesiri altında kalan (davranışçılığın insan görüşüne karşı çıkar) bir varlık da değildir. İnsan, kendine özgü yapısı olan, enerji yüklü bir varlıktır. Dış şartları olduğu gibi kabul etmek yerine onlara uygun tepkiler verebilir. Gerekğinde kendini ve çevreyi isteği doğrultusunda değiştirebilir.

Eric Fromm

Fromm, insanın doğuştan bütünüyle iyi ya da kötü olduğunu savunan görüşleri kabul etmez. Ona göre, her iki görüş de aşırı uçtur. İnsanda iyi ve dürüst olma eğilimleri olduğu gibi, saldırganlık ve yıkıcılık potansiyeli de vardır. İnsan sürekli sahip olduğu yetenekleri ortaya çıkarmak, kendini

geliştirmek eğilimindedir. Kendini gerçekleştirme çabası engellendiğinde saldırganlık ortaya çıkar.

Fromm'a göre insan varoluşunda "sahip olmak" ve "olmak" şeklinde iki temel yönelim bulunmaktadır. Sahip olmak yöneliminde bireyin dünyaya karşı tavrı, elde etmek ve kontrol altında tutmak biçimindedir. Hırs, böyle bir yönelimin doğal sonucudur. Olmak yöneliminde ise birey, hiçbir şeyi elde etmek ve kontrol altında tutmak istemez. Her şeyi kendi bütünlüğü içerisinde değerlendirerek, olduğu gibi kabul eder. Örneğin, sahip olmak yönelimli birey, para, mülk, bilgi, şöhrat ve insanı elde etmeye çalışır. Olmak yönelimli kimse, bunların geçiciliğini ve kendi kişiliğini geliştirme-sinin daha önemli olduğunu fark eder.

Fromm, mutluluk ve iman gibi kavramları da bu iki yönelim çerçevesinde değerlendirir. Buna göre sahip olmak yöneliminde mutluluk, başkasından öncelikli olma, çalma ve öldürme gibi özellikleri içerirken; olmak

Fromm, "Hayatı Sevmek" isimli kitabında insanın sahip olma hırsını ve onun yansımalarını şöyle anlatır:

"Dedelerimiz, ninelerimiz güçlerinin yetmediği bir şeyi satın almayı bir ayıp, bir kusur sayarlardı. Ama bugün bunu yapmak bir meziyet oldu. Yapay (lüks) ihtiyaçları olmayan, kredi kartı ile alış-veriş yapmayan, sadece gerçek ihtiyaçlarına göre alış-veriş yapan kişi politik bir suçlu gibi görülmeye, tuhaf bir tip olarak nitelenmeye başladı. Bugün televizyon ve müzik setleri olmayanlar anormal insan gibi görünüyorlar. Bütün bunlar bizi nereye sürüklüyor? Cevap basit: Sınırsız tüketim yeni bir ideale kendisini adayan ve bunu neredeyse bir din yapan yeni bir insan tipi üretir. Artık modern insan cenneti, Müslümanların inandığı gibi içinde hurilerin dolaştığı bir yer olarak görmekten ziyade, her şeyin bulunduğu, kredi kartlarını kullanabileceği ve hatta sadece her istediğini değil, komşusundan biraz daha fazlasını alabileceği devasa bir market olarak hayal etmektedir. ... Artık insanın kendisine verdiği değer, sahip olduğu şeylerle doğru orantılıdır; en büyük olmak istiyorsa en fazlasına sahip olması gerekmektedir."

yöneliminde sevmek, paylaşma ve vermeyi kapsar. Sahip olmak yönelimli birey, mal varlığını artırarak olmak yönelimli birey ise ihtiyaç sahipleriyle paylaşarak mutlu olur. Sahip olma yöneliminde iman, akli bir kanıt olmayan şeyler konusunda bir çözüme sahip olmayı içerir. Böyle bir yönelimde iman sahibi, bir güce inanmakla kendini güvende hissederek ve düşünmek, karar vermek gibi sorumluluklardan kurtulur. Olmak yönelimli imanda ise birey, belirli dogmatik fikirlere inanmak yerine içsel yönelme biçimiyle kendi tavır ve davranışlarını ortaya koyar. Özgürlüğünü korur. Sorumlulukları kendi üzerine alır. *Bu da!*

Sevgi, sadece hoş bir duygu değil, bilgi ve çaba gerektiren bir sanattır

Fromm'a göre sevgi, davranışlara yön veren en güçlü motiftir. *'Sevme Sanatı'* isimli kitabında, sevginin sadece hoş bir duygu değil, bilgi ve çaba gerektiren bir sanat olduğunu savunur. Sevgi, almak-tan çok vermeyi gerektirir. Başka-

larına ilgi ve saygı gösterebilme yeteneğidir. Başkalarını anlama kapasitesidir. Sevgi temelde sadece belli bir insanla ilişki değil, kişinin bir bütün olarak dünyaya dönük yönelimini belirleyen bir tutumdur. Kişi sadece birini seviyorsa (bu ebeveyninden birisi ya da arkadaş olabilir) ve diğer insanlara karşı ilgisiz ise onun bu sevgisi gerçek sevgi değil, pasif bir bağlanmadır. Çünkü sevgi, çok boyutlu bir eylemdir; kişi birisini sevdiğinde onun şahsında kendisini, tüm insanları, dünyayı, hayatı ve Tanrı'ya sevebilmelidir. Ona göre bir dinin temelinde de sevgi olmalıdır. Eğer bir dinin öğretileri o dine inanan kimsede özgürlük ve mutluluk yaratıyorsa, bu öğretilerin kaynağının sevgi olduğu söylenebilir. Fakat bir dinin öğretileri hoşnutsuzluk, huzursuzluk ve köleliğe sebep oluyorsa bu dinin öğretilerinin kaynağı sevgi değildir.

Fromm, din ve Tanrı konularındaki fikirlerine özellikle *Psikanaliz ve Din, Sahip Olmak ya da Olmak, Tanrılar Gibi Olacaksınız ve Kendini Savunan İnsan* isimli kitaplarında yer vermiştir. Fromm'a göre dinler, insani gelişimi destekleyerek temel görevlerini yerine getirirler. Bu açıdan insanlar için önemli olan, hangi dine inandıkları değil, sevgiyi yaşamaları ve doğru düşünceleridir. Bir insan

bu şekilde yaşıyorsa, bağlı olduğu din ve semboller sistemi ikinci derecede önemlidir. İnsanın dışında onu aşan ruhsal bir gerçekliğin olmadığını söyleyen Fromm'a göre, gerçek bir dinde Tanrı fikrine yer yoktur. *Yol Ayrık!*

Din, bir grup tarafından paylaşılan ve o grubun bireylerine kendilerini adayabilecekleri bir hedef ve onlara ortak bir davranış biçimi sunan düşünce sistemidir.

Fromm (1978) dini şöyle tanımlar: *"Bir grup tarafından paylaşılan ve o grubun bireylerine kendilerini adayabilecekleri bir hedef ve onlara ortak bir davranış biçimi sunan düşünce sistemidir."* Ona göre bireyin kendini geliştirme sürecini desteklemeleri bakımından dinler "hümaniter" ve "otoriter" olmak üzere ikiye ayrılır. Otoriter dinde kişi kendini, her şeye gücü yeten Tanrı karşısında

güçsüz hisseder. Böyle bir din, insan gelişimine engel olduğu için Fromm bu tür dinlere "gelişmemiş dinler" ismini de vermektedir. Otoriter dinde birey, kişisel özgürlüğünden vazgeçerek, üstün bir güce teslim olmak durumundadır. Bu dinlerde, kaderin üst bir güç tarafından belirlendiği, insanın da buna uymak zorunda olduğu vurgulanmaktadır. Onun kaderini tayin eden üst güç, onu tapınmaya zorlama hakkına da sahiptir. Böyle bir dinde, itaat temel erdem; itaatsizlik ise en büyük günahdır. Fromm'a göre bu dinlerde tüm güçlerini Tanrıya yansıtan insanoğlu, özünü yok sayarak kendine yabancılaşır. *Zavallı Fromm böyle genel insanı hedefli*

Hümaniter din; sevgiye, hakikate ve kendini gerçekleştirilmeye önem verir. Bu dinin merkezinde insan ve onun gücü yer almaktadır. İnsan kendini ve diğer insanlarla olan ilişkilerini anlamak ve evrendeki yerini kavramak için öncelikle aklını ve sahip olduğu güçleri geliştirmeli ve tüm çabasını bu yönde göstermelidir. Çünkü asıl erdem itaat değil, bireyin kendini gerçekleştirmesidir. Hümaniter dinde birey, kendini geliştirerek Tanrıya atfedilen niteliklere sahip olabilir. Bu dinlerde en büyük ölçüt, insanların vicdanlarıdır. Fakat bu vicdan otoriter dinlerde olduğu gibi bir dış otoritenin içimize yerleştirdiği bir şey değil, insanın kendi iç sesidir. Fromm insanın değerini koruduğu ve onun gelişimine yardımcı olduğu

için bu dinleri “olgunlaşmış din” ve “gerçek din” olarak görür. Ona göre, Budizm, Taoizm, Hz. İsa’nın öğretileri, Hristiyanlık ve Yahudilikteki mistik akımlar hümaniter dinlere örnektir.

Fromm’a göre dinin temel fonksiyonu, insanların karakterlerinde olumlu yönde değişiklikler yapması ve onları doğru yönde davranmaya iletmesidir. Dinlerin ortaya koyduğu öğretiler, insanın potansiyellerini geliştirmesi sürecinde onu destekleyici nitelikte olmalıdır. Ona göre hümaniter dinler, bu özelliğe sahiptir. Fromm’a göre din, bireyin yaşamda bir bütünlük ve anlam bulmasına yardımcı olur. Din insana bağlanabileceği, uğrunda çaba sarf edebileceği amaçlar ve idealler örüntüsü sunar. Zor zamanlarında teselli kaynağıdır. Fromm’a göre insanlığın geleceğinde, evrensel nitelik taşıyan yepyeni bir din vardır. Yeni din, Doğu ve Batı dinlerindeki tüm insani değerleri bünyesinde bulunduracak ve insanların bugüne kadar edindikleri bilgelik ve sezgilerle çatışmayacaktır. Bu din, daha öncelerde olduğu gibi bir öğretici vasıtasıyla ortaya çıkacak ve yeni dinî davranış biçimleri getirecektir.

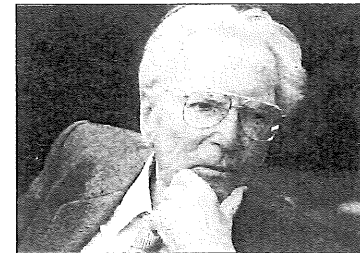
İnsanın kendi başıboşlığı din olacağını anlayanlardan gelmiştir. Doğruya sahibi bir Hristiyan gibi yeni bir öğretilerin geleceğini bekleyen birer insan bu kutsal ılgı. Muhammed olacağını görmek nasip meselesi.

merkezli olan logoterapi
Freud'un psikanalizi
Adler'in bireysel psikolojisi

Viktor Frankl (1905–1997)

Viktor Frankl, anlam merkezli terapi olarak tarif edebileceğimiz logoterapinin kurucusudur. Viyanalı bir psikiyatrist olan Frankl, Nazi toplama kamplarındaki (Auschwitz ve Dachau) gözlem ve tecrübelerine dayanarak teorilerini ve ekolünü temellendirmiştir. Temel eserlerinden biri olan *Doktor ve Ruh*’u toplama kampında, ekolüne bir giriş niteliği taşıyan *İnsanın Anlam Arayışı*’nı kamptan kurtulduktan sonra yazmıştır. Türkçe’de de yayınlanan bu kitabının ilk kısmında Auschwitz kampında yaşadıklarını anlatmaktadır. Onun kurucusu olduğu logoterapi psikologlarca, *Freud’un psikanalizi* ve *Adler’in bireysel psikolojisinden* sonra üçüncü Viyana psikoterapi ekolü olarak bilinmektedir.

Frankl, modern insanın sorunları üzerine yoğunlaşır. Mevcut psikoloji ekollerinin insanı açıklama yolunda gösterdikleri çabaları takdir etmekle birlikte, onları yetersiz bulmaktadır. Bu sebeple anlamı merkez alan yeni bir ekol oluşturur. Ona göre, insandaki temel motivasyon *anlam istemidir*. *Freud’un* insandaki temel motivasyon olarak gördüğü *haz istemi* ve *Adler’in* öne sürdüğü *güç istemi* ona göre anlam isteminin türevleridir. İnsan, hayatı boyunca bu anlam istemiyle hareket eder. Bunun sonucu da yaşam boyu devam eden bir anlam arayışındadır. Fakat anlam sadece yaşanan dünyayla sınırlı değildir. İnsanda bir de *nihai anlam arayışı* vardır. Bu arayış sonunda insan, “Nihai Varoluş”u (Tanrı) bulur. Anlam isteminin engellenmesi halinde varoluşsal boşluk ortaya çıkar. Bu durum

Viktor Frankl

insana hayatın anlamsız ve yaşanmayacak kadar değersiz olduğu duygusunu verir.

Frankl’a göre logoterapinin amacı, insanların hayattaki anlamı keşfetmelerini sağlamak ve hayatın her şeye rağmen yaşanmaya değer olduğunu göstermektir. Logoterapi has-

Viktor Frankl başından geçen bir olayı anlatır:

Saat gecenin üçüdür.
Frankl'ın telefonu çalar.
Telefonun diğer ucunda
intihar etmek üzere olan bir
kadın vardır: "İntihar etmeye
karar verdim, ama ölmeden
önce bir psikoterapist olarak
sizin ne diyeceğinizi merak
ettim" der. Telefon konuşması
yarım saat kadar sürer. Frankl
her türlü yöntemi deneyerek
onu intihardan vazgeçirir.
Kadın intihar etmeyeceğine ve
Frankl'ı ziyarete geleceğine söz
verir. Sözü tutar ve bir gün
Frankl'ın yanına gelir. Sohbet
ederler. Sohbetleri sırasında
Frankl kadının kendisinin
onu ikna için yaptığı
konuşmalardan dolayı değil,
başka bir sebeple intihardan
vazgeçtiğini anlar. Gecenin
saat üçünde uyandırılmasına
rağmen sabırla onu dinleyen,
onunla konuşan birisinin de
bu dünyada var olduğunu,
dolayısıyla dünyanın
yaşamaya değerliğini
düşünerek intihardan
vazgeçmiştir kadın.

tanın hayatıyla yüzleşmesini ister. Bunu yaparken, hastanın istemediği şeylerle karşılaşmasından çekinmez. Çünkü ona göre hayat bütünüyle anlamlıdır; yaşanan acıların da bir anlamı vardır.

İnsana hak ettiği değer verilmesi gerektiğini savunan Frankl, insanın iyi bir tabiata sahip olduğunu düşünür. İnsanı indirgemeci bir yaklaşımla incelemeyi reddeder. İnsanın hakiki insancıl yönü üzerinde duran Frankl, insan davranışında etkili olan bilinçdışı güçler yerine, insanın günlük hayattaki gözlenebilir aktif mücadelesi üzerinde yoğunlaşan fenomenolojik yaklaşımı benimser. Ona göre insan, kendi kaderini kendi çizebilen, irade ve sorumluluk sahibi özgür bir varlıktır. Frankl din ve Tanrı konusunda da bu tutumunu sürdürür ve insanın dini inancı tercih hakkının olduğunu ısrarla savunur. Ona göre özellikle iman gibi bir konuda insana baskı yapılamaz. Dinler kendilerini kültür aracılığıyla insanlara ulaştırırlar, insanlar da özgür iradeleriyle tercihte bulunur.

Frankl, din ve Tanrı konusunda da görüşlerine özellikle *Bilinçdışı Tanrı* isimli kitabında yer verir. Düşüncelerini açıklarken, üç

kavramdan (Gizli Tanrı, Bilinçdışı Tanrı ve Bilinçdışı Dindarlık) yararlanır ve bu üç kavramı birbiriyle ilintilendirerek kullanır. Ona göre Tanrıya inanılsa da ona ulaşılamaz ve onunla konuşulamaz. Bu görüşünü *Gizli Tanrı* nitelemesiyle kavramlaştırır. İnsanın Gizli Tanrı ile ilişkisinin bilinçdışında gerçekleştiğini düşündüğü için de *Bilinçdışı Tanrı* kavramını kullanır. Böyle bir Tanrı inancının getirdiği dinî yaşam da doğal olarak, *Bilinçdışı Dindarlık*tır. Fakat Frankl, bu kavramlarla Tanrı'nın bilinçsiz olduğunu kastetmediği gibi bilinçdışını Tanrı'ya mekân olarak da tayin etmez. Bu kavramlarla ancak insanın Tanrı ile olan bilinçdışı bağlantısını kasteder.

Dinin fonksiyonel yönü üzerinde duran Frankl, dinin insanlara hiçbir yerde bulamayacakları bir anlam ve güven duygusu verdiğini söyler. Dinin ve Tanrı'nın geleceği konusunda da olumlu düşünür. Frankl'a göre, Tanrı inancı hiçbir zaman yok olmayacaktır. Fakat insanlığın geleceğinde kurumsal dinden bireysel dine doğru bir dönüş söz konusudur.

Frankl, ortaya koyduğu tüm bu yeni yaklaşımlarıyla psikoloji ve psikiyatri dünyasına farklı açılımlar sunar. Aynı zamanda psikolojiyle dini daha yakın ve daha makul bir ilişki içerisinde değerlendirir. Dine, anlam kazandırma niteliği atfeden Frankl, dini sadece bir teselli kaynağı olarak gören diğer psikologlardan ayrılmaktadır. Bu yönüyle de kendisinden sonra gelen pek çok psikolog ve teoriye öncülük etmiştir.